

RUNORNAS LITTERATUR

Mats Malm

Den starkaste kandidaten till titeln 'Sveriges äldsta bevarade poesi' är förmodligen en strof på Rökstenen i Östergötland. Runristningen är från 800-talet och strofen lyder i den härdvunna översättningen:

Då rådde Tjodrik
den dristige,
sjökrigarnas hövding
över Reidhavets kust.
Nu sitter han rustad
på sin gotiska häst,
med sköld över axeln,
den främste av Märingar.

Kanske är Tjodrik den ostrogotiske härskaren Theoderik den store, som tog över stora delar av makten när det västliga Rom hade fallit på 400-talet. I Ravenna fanns hans mausoleum och en staty av honom sittande till häst. Ryttarstatyn flyttades senare till Aachen och det kan vara den som beskrivs i strofen. I så fall kan det vara ett uttryck för att man redan vid denna tid såg ett släktskap mellan folket i Götaland, Gotaland, och de vittberytade goterna som hade kuvat Rom. Den suggestiva traditionen finns bevarad på många håll och blev särskilt viktig för den svenska självhävdsen på 1600-talet – också i vår tid är tanken på en kontakt mellan 800-talets Östergötland och Europas kulturella centrum kittlande. Men kanske handlar strofen inte alls om Theoderik eller någon Tjodrik över huvud taget. För runornas litteratur är ofta svårtolkad, inte sällan omöjlig att säkert förstå.

De svenska runinskrifterna

Runorna började användas i de germanska delarna av Europa redan under de första århundradena efter Kristus och användes i enstaka sammanhang ända in på 1800-talet. Runornas form ger vid handen att de utvecklats under inspiration av det latinska eller möjligen grekiska alfabetet och avpassats för att kunna skäras

i trä. Runristningar finns spridda över stora områden men ingenstans är de så vanliga som i Sverige, även om de är väl företrädda också i Danmark och Norge.

Det finns omkring 3.500 runinskrifter i Sverige, allt från korta meddelanden på benknötar och träbitar till monumentala stenblock och hällar. De runstenar vi vanligen ser ristades och restes på 1000-talet: Uppland är med sina 1.200 vikingatida ristningar det rikaste området. Det stora flertalet runstenar utgör imponerande minnesmärken, i regel över en släkting som dött. De kan ge summariska upplysningar om färder i österled eller annat som människor gjort och uträttat, men vi brukar inte i första hand uppfatta dem som litteratur. Ett ganska litet antal ristningar ger oss rader med poesi och än färre återberättar myter på ett sätt som kan uppfattas som litterärt. Men runorna spänner från det allra vardagligaste till mystisk magi. De utgör sin egen form av litteratur, och de har en hel del att säga oss inte bara om svunna tiders kultur och historia, utan också om förhållandet mellan muntligt och skriftligt, mellan olika skriftspråk, och mellan ord och bild.

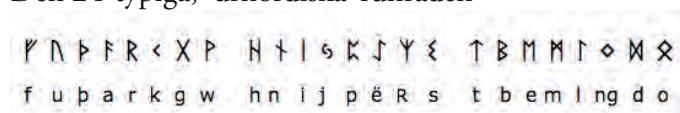
De vanliga runstenarna från 1000-talet ger vid handen att det fanns ett slags grundlinjer för hur de skulle både utformas och förstås. Språket är kraftigt formelartat, ordningen är ofta fast med omnämnande av den stenen har rests över och den eller de som sett till att den rests, samt ibland ristarens – hantverkarens – namn. Ornamentiken varierar men följer i regel ganska fasta linjer. Självfallet finns stor variation, men regelbundenheterna förankrar mottagandet i en förståelse som delvis även omfattade de icke läskunniga: stenen är ju ett visuellt monument som fyller flera funktioner också utan att betraktaren tolkar inskriptionen. Många av runstenarna har kristna kors på sig och/eller åberopar den kristne guden med formler som "Gud hjälpe hans själ". Andra stenar återgår på den förkristna mytologin antingen genom bilder ur myterna eller genom att myter anslås i texten – inte sällan visar de ett slags sammansmältning mellan förkristet och kristet.

Runraden och runornas kraft

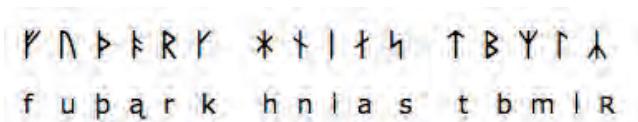
De äldsta runinskrifterna använder den 24-typiga runraden, eller 'futharken' som den kallas efter de första runorna ungefär som vi talar om 'alfabetet' efter de första grekiska bokstäverna 'alfa' och 'beta'. Kring 700-talet övergavs den för en förenklad runrad med bara 16

runor. Det grundläggande schemat över runradernas tre avdelningar, deras 'ätter', är:

Den 24-typiga, 'urnordiska' runraden

Den 16-typiga, 'vikingatida' runraden

Det finns ett antal variationer, inte minst användes ofta så kallade kortkvistrunor, med förenklade tvärstavar, under vikingatiden. Med bara 16 runor måste många skrivtecken representera flera språkljud, bland annat skiljde man inte på tonande och tonlöst. Runan för 'k' kunde alltså betyda både 'k' och 'g', till exempel. Under 900-talet började man också använda 'stungna' runor, där en prick på staven markerar tonande ljud. Allt eftersom runraden anpassades efter det latinska alfabetet fick man fler motsvarigheter till de olika språkljuden, men särskilt den 16-typiga runraden, som de allra flesta runstenarna är ristade med, ställer till problem eftersom de enskilda runorna kan representera flera språkljud.

Runorna har ofta använts för chiffer av olika slag. Varje runa har ett namn som kopplar den till en företeelse, i den yngre futharken (jfr bild 18 i bildbilagan).

Att runorna också betecknar företeelser har en praktisk sida, i vissa handskrifter ser man att runan för 'm' helt enkelt ersätter ordet 'man'. Men det har också stärkt intrycket av mystiska samband. Därtill förekommer flera system för chiffer av runorna: ett av dem är att förskjuta runorna, så att man hela tiden anger den runa som kommer före i futharken. Ett annat är att på olika sätt ange numret på den ätt som avses och sedan numret på den runa som avses.

I tolkningen av runristningar uppstår en rad svårigheter: partier kan vara förstörda, ofta är det långt ifrån säkert vilken runa det faktiskt rör sig om, och sedan är frågan vilket ljudvärde den har i just detta fall. Dubbelstavning brukar aldrig skrivas ut, ibland kan två runor skrivas på samma stav och inte sällan är det svårt att avgöra var gränserna för ord går. Därefter uppstår en rad problem i att förstå orden och sammanhanget rätt. Gripsholmstenen i Mariefred får här visa hur man i *Sveriges runinskrifter* brukar transkribera runorna, sedan normalisera språket och till sist översätta dem (jfr bild 1 i bildbilagan):

tula : lit : raisa : stain : þinsat : sun : sin : haralt : brupur
: inkuars : || þaiR || furu : trikila : fiari : at : kuli: auk : a :
ustarlar : ni : kafu : tuu : sunar : la : a sirk : lan : ti

*Tola let raisa stein þensa at sun sinn Harald, broður
Ingvars.*

Þeir foru drængila

fiarri at gulli

ok austarla

ærni gafu,

dou sunnarla

a Særklandi.

"Tola lät resa denna sten efter sin son Harald, Ingvars broder. De foro manligen fjärran efter guld och österut gåvo örnen (mat), dogo söderut i Særkland."

Særkland är beteckningen för de muslimska länderna, och att ge örnen mat är att döda motståndare. Den som stenen är rest efter och den som låtit resa stenen är de centrala – och inte sällan är fokus riktat mot de levandes värld och resaren. Ofta avslutas inskriptionerna med en formel som anger vem som ristat stenen. En runsten högg inte vem som helst, den beställdes av mer eller mindre professionella ristare. De mest produktiva hette Öpir, Fot, Åsmund och Balli. Mycket tyder på att de inte skötte det hela själva utan lät medhjälpare utföra delar av arbetet.

Minne, påminnelse, berättande

Det påfallande stora antalet bevarade runstenar visar skriftens minnesfunktion: med hjälp av skrivtecknen kan händelser och personer föras vidare till eftervärlden. Men runstenarnas funktion var bara delvis beroende av att man kunde läsa dem: den stora, bearbetade stenen var ett minnesmärke i sig själv, och ristningens utformning som sådan gjorde sitt bestämda intryck på den som inte kunde tyda runorna. Den sortens dokument, huggna i hållbar sten, ger runorna en monumental prägel, och det var förstås avsikten. Det stora flertalet runstenar formulerar minnet över en far eller son, ibland med en kort karakteristik eller beskrivning av vad personen gjort sig mest bemärkt för. Stenarna antyder sin berättelse om människor och händelser, ibland vardagligheter, ibland storslagna äventyr. Ett antal stenar nämner utrikes färder. De så kallade Ingvarstenarna är ett trettio-tal minnesmärken över män som farit med en Ingvar och dött i Særkland. De är spridda över ett stort område och ger en rad egna versioner av

en stor men inte alldeles vällyckad färd söderut någon gång på 1000-talet. Gripsholmstenen ovan är det mest kända exemplet. Någon gång har vikingarna under sina färder lämnat skriftliga minnen: i den bysantinska kyrkan, sedermera moskén och nu museet Hagia Sofia i Istanbul har åtminstone en nordisk gäst klottrat sitt namn i runor: Halvdan. I Athens hamn Pireus ristade någon annan sina runor på en lejonstaty i sten.

Den vanligaste runstenen påminner kort om en bortgångna person, och den redogör i regel för vem som lät rista och resa den, inte sällan nämns också ristarens namn. Runstenen kan förstås som ett försök att övervinna tiden och bevara minnet, men den var givetvis också en social markering. Ett iögonenfallande undantag är Jarlabanke, en mäktig man i trakterna av dagens Stockholm. I stället för att vänta på släkten lät han resa flera stenar över sig själv, en av dem, vid Vallentuna kyrka, med en inskription som när stenen var hel förmodligen löd: "Jarlabanke lät resa denna sten över sig själv medan han levde. Han ägde ensam hela Täby. Gud hjälpe hans själ." (Jfr bild 2 i bildbilagan)

Vardagsristningar

Runstenarna är de mest iögonenfallande och välbevarade inskrifterna, men runorna användes också till vardags. Ofta bär föremål som kammar, dosor och redskap information om vem deras ägare är, och det har bevarats ett antal meddelanden nerskrapade på ben, trä, läder eller andra material: sådana material som i de flesta fall helt enkelt förmultnat. I Bergen fann man nyligen en rik mängd sådana föremål från 1100-talet ända in på 1400-talet, som gav en ny bild av vardagslivet i en avlägsen tid. Det rör sig om cirka 600 ristningar på små träföremål som bevarats i lerlagren. En del liknar närmast grafitti, annat kan bli så poetiskt som denna dikt:

Älska mig,
jag älskar dig,
Gunnhild.
Kyss mig.
Jag känner dig.

De nordiska skrivtecknen förmedlar inte bara nordiska ord: man har också funnit klassiskt latin av Vergilius på en runsticka i Bergen: *Omnia vincit amor et nos cedamus amori*: "Kärleken övervinner allt, och vi ger efter för den".

Magi och mystik

Runorna har ofta tillskrivits magiska egenskaper och ibland kommit att uppfattas som i det närmaste trollformler. Ordet 'runa' betyder både 'hemlighet' och 'skrivtecken'. I *Den poetiska Eddan* talar Oden själv i "Hávamál", 'den höges tal', om de kraftfulla runorna som kommer från gudarna och som Oden själv målar (man målade i runorna med färg, och kanske till och med utan att rista först). Sedan berättar han mer om hur han själv blev den mäktigaste guden:

Jag vet att jag hängde
i det vindpinade trädet (Yggdrasil)
nio hela nätter,
stucken med spjut,
given åt Oden,
given åt mig själv,
på det träd
som ingen vet
var dess rötter går.

Varken bröd gav de mig
eller horn,
nedåt såg jag.
Jag tog upp runorna,
tog dem ropande,
sedan föll jag ned.

Nio kraftbesvärjelser
lärde jag av den frejdade sonen
till Böltor, Bestlas far.
Och jag fick dricka
av det dyrbara mjödet
som östes från Odröre.

Då började jag få krafter
och vara klok
och växa och frodas.
Ord ledde mig
från ord till ord.
Handling ledde mig
från handling till handling.

Runorna skall du finna
och tydda stavar [runor],
stora stavar,
kraftfulla stavar,
som den store vise målade
och de mäktiga gudarna gjorde
och gudarnas anropare ristade.

Oden bland asarna,
för alverna Dain,
Dvalin för dvärgarna,
Asvid för jättarna,
jag själv ristade flera.

Vet du hur man skall rista,
vet du hur man skall tyda?
Vet du hur man skall måla,
vet du hur man skall pröva?
Vet du hur man skall be,
vet du hur man skall blota?
Vet du hur man skall sända,
vet du hur man skall offra?

I dikten räknas sedan upp en rad runor som kan läka, skydda och till och med återuppväcka döda. Talrika exempel visar att runor tillskrivits magiska krafter eller i varje fall förmedlat magiska ord.

Det finns gott om berättelser om hur besvärjelser formulerades i runor, till exempel i *Egil Skallagrímssons saga* där en flicka blir oförklarligt och obotligt sjuk, tills hjälten upptäcker ett valben med inristade runor i henne säng. Det är en beundrare som försökt utföra en kärleksformel så att hon skall besvara hans kärlek, men i sin okunnighet har han ristat fel. Egil skrapar resolut bort runorna, bränner benet och ristar sedan nya runor, som gör flickan frisk (se textutdrag 1). Man kan fråga sig om det är runorna som var magiska eller om de bara var mediet för att skriva ner en magisk besvärjelse, men den distinktionen är akademisk: runorna fick hur som helst del av magin.

I grunden förefaller det naturligt att skrivtecknen kunde uppfattas som magiska i en muntlig kultur: skriften blev med nödvändighet en fascinerande hemlighet för dem som inte behärskade den och för dem som lärde sig den. Plötsligt kunde man tala utan att yttra ett ord, och än märkligare, ett föremål eller en sten kunde bära tecken som gjorde att den på sätt och vis själv fick röst. Och när läsaren läste inskriptionen högt: vems var rösten egentligen då? Läsarens, stenens eller den helt frånvarande ristarens? Jesper Svenbro har visat vilka effekter den sortens situation kunde orsaka i det förklassiska Grekland, och även om latinet efter hand spreds i Norden under medeltiden var kulturen i allt väsentligt muntlig. Att runorna uppfattades som härstammande från gudarna, som det sägs i eddadikten "Hávamál", Nolebysten i Västergötland från 600-talet och Sparlösastenen i Västergötland från 800-talet,

förefaller då naturligt, liksom att föreställningarna om runornas magiska krafter utvecklades kraftigt.

Skrift och bild

Runstenarnas skrivtecken är i sig skönheter, men i många fall inramas de av utstuderade ornament, inte minst drakslingor. Skriften börjar från drakens huvud och avslutas med svansen. Ibland är draken grovt utformad och mest ett rudimentärt skriftband, men ofta är den konstfullt utstyrd, ibland med figurer, kors eller flera slingor. Drakslingan på Gripsholmstenen visar en naiv stil men drakslingorna kan ofta bli högt stiliserade, som hos runmästaren Öpir. (Jfr bild 3 i bildbilagan)

Ibland aktualiserar figurerna mytiska berättelser, som på Altunastenen i Uppland där man bland annat får en bild av Tors fiskafänge, berättelsen om hur Tor tillsammans med jätten Hymer rör ut för att fiska. Tor agnar kroken med ett oxhuvud och självaste Midgårdsormen nappar. Tor får upp Midgårdsormen till ytan, men jätten blir förskräckt och kapar reven så att ormen kommer undan. Tor tar i med sådan kraft för att få upp Midgårdsormen, att han trampar igenom båtens botten med fötterna enligt Snorre Sturlassons *Edda* från 1200-talet (se textutdrag 2), och det är omisskännligt detta som sker på stenen. Skriften konkurrerar med bilden i runstenarnas värld: i en kultur som primärt bevarat traditionen muntligt erbjuder två olika medier sina möjligheter att fästa traditionen i sten. De gotländska bildstenarna, ett slags släktingar till runstenarna, utnyttjade så tidigt som på 700-talet bilder på ett nästan serietidningsartat sätt. En av de mer välkända bildstenarna, Hammars I, är speciell bland annat i att den återger offerscener. På tredje raden förefaller mittgestalterna föreställa ett altare där en människa offras med spjut. Till vänster syns en annorlunda form av offer: en krigare hängs i en trädkrona som böjts ner, för att dö när den släpps tillbaka. Det finns ett antal litterära gestaltningar av den sortens offer, bland annat i *Götriks saga* (se textutdrag 3). Metoden att offret både hängs och sticks, så som den beskrivs där, liknar "Hávamál"s beskrivning ovan av hur Oden offrade sig för att få runornas visdom. (Likheten med Kristi död på korset har diskuterats sedan Sophus Bugge redan vid förra sekelskiftet pekade på den.) (Jfr bild 4–5 i bildbilagan)

En mer svårtydd ristning bär Sparlösastenen i Västergötland, från cirka 800. Text och bild växlar här

på ett komprimerat sätt: tyvärr förstörde man delar av texten då man på 1600-talet klöv stenen för att kunna mura in den i kyrkväggen med de största bilderna utåt. En något senare inskription i mindre format har ristats dit av en annan ristare, lydande: ”Gisle gjorde detta minnesmärke efter Gunnar, sin broder.” Men den huvudsakliga inskriptionen verkar lyda:

Öjuls, Eriks son, gav, (likaså) gav Alrik ... gav ... i gengäld ... Då (?) satt fadern i Uppsala (?), fadern som ... Nätter och dagar ... Alrik lu[bi]R fruktade (?) ej (?) Öjuls. ... att Sigmar (el. segerfrejdad) heter (el. kallas, må kallas) Eriks son ... väldig strid (?) ... Efter Öjuls (är minnesvården rest). Och tyd runorna där, de från gudarna stammande, som Alrik lubu ristade. ...

Det kan vara våra dagars Uppsala som nämns, men det är långt ifrån säkert. Bilderna på stenens sidor är mindre skadade än texten men inte mindre svårtolkade. Kanske antyder skeppet, på likartat sätt som de gotländska bildstenarna, övergången från ett tillstånd till ett annat. (Jfr bild 6–7 i bildbilagan)

En unikt konstfärdig kombination av skrift och bild utgör Ramsundsristningen i Södermanland, där en drakslinga innesluter texten ”Sigrig gjorde denna bro, Alriks moder, Orms dotter, för Holmgens själ, Sigröds fader och hennes make”. Men här har drakslingan blivit draken Fafne, och Sigurd Fafnesbane sticker verkligen svärdet genom draken på hällen. Inom den ram som draken utgör finns ett antal bilder ur historien om hur Sigurd steker drakens hjärta, bränner sig på det och sätter fingret i munnen. Då kan han förstå fåglarnas sång och blir klar över att dvärgen Regin, som hjälpt honom, tänker förråda honom. (Läs berättelsen i *Snorres Edda* i textutdrag 4). (Jfr bild 8 i bildbilagan).

Runristningarna bevarar alltså inte bara minnet av personer och händelser åt eftervärlden, utan fäster också traditioner, myter och världsbild i sten. För människor som ville övermanna tiden erbjöd bild och text olika möjligheter.

Runristningarnas poesi

Flertalet runstenar är vad man får kalla dokumentära, och de dokumenterar sina minnen i en prosa enligt vissa formelartade mönster. Men så finns det ristningar som erbjuder poesi också: ibland utan att lämna det dokumentära draget, ibland med mer utstuderad teknik och

någon gång i en suggestivt mytisk litterär form. Ganska ofta finns viss allitteration och antydning till versrytm i ristningarna, men regelrätta verser är mindre vanliga.

Den fornnordiska poesin har två huvuddelar: skaldedikt och eddadikt. Skaldedikts främsta versmått var *dróttkvætt*, dikt för furstar, och den skulle vara så komplicerad att den väckte förundran – därför blir den också mycket svår att tolka. Eddadikterna är mytiska berättelser med rötter långt bak i germanska tradition, där finns ingen självmedveten skald som briljerar med sin skicklighet. Eddadiktningens främsta versmått är *fornyrðislag*, versmåttet för gamla berättelser. Därnäst används *ljóðaháttir* och *málaháttir*, alla versmått avsedda för episkt berättande. Eddadikterna framställer långa händelsesekvenser utan att komplicera framställningen mer än nödvändigt eller dra bort uppmärksamheten från innehållet. Versraderna hålls i regel samman parvis av allitterationer: likadana inledande konsonanter i ord eller inledande vokaler som inte skall vara samma – sådana ljudlikheter reflekteras bara ibland i översättning.

När vi finner poesi på runstenarna är den oftast av det enklare slaget.

På en runsten i Turinge kyrka i Södermanland berättas hur söner, bror, gårdsfolk och hustru rest stenen över en Torsten (jfr bild 9 i bildbilagan):

Bröderna var
bland de bästa män
i landet
och ute i ledung [sjökrig].
De höll sina
huskarlar väl.
Han [Torsten] föll i strid
österut i Gårdarike,
ledungens anförare,
bäst av landmän.

Med betydligt större självmedvetenhet är strofen på ett stenblock i Fyrby, Södermanland, formulerad (jfr bild 10 i bildbilagan):

Jag vet att Håsten
och Holmsten, bröderna,
är de runkunnigaste av män
i Midgård.
De satte stenen
och många stavar

efter Frösten,
sin far.

Fågeln slet den bleke rövaren.
Det märktes att ligköken svällde.

'Stavar' är runtecknen. Den egna insatsen som ristare, resare eller beställare av runstenar leder uppmärksamheten bort från den döde och mot de efterlevande. Egentligen är det som regel de efterlevande som outtalat står i fokus, men här blir det helt tydligt. Runornas funktion som bärare av minnet framhävs i stället på en sten i Nöbböle, Småland (jfr bild 11 i bildbilagan):

Rodsten och Eiliv,
Åke och Håkan,
de unga männen reste
efter sin far
ett praktfullt minnesmärke,
efter den döde Kale.
Därför skall man minnas
den gode mannen,
så länge stenen lever
och runornas stavar.

Stenen och runtecknen kan förstås inte leva i egentlig mening, det handlar ju om hur länge de håller eller är uppmärksammade, men stenen och runorna talar ändå på sitt eget sätt och det tycks vara den föreställningen som leder till beskrivningen av dem som levande.

Det är inte helt ovanligt med detta enkla slags poesi på runstenarna, och inskrifterna pendlar mellan versifierad faktaåtergivning och mer påkostade uttryck. I vissa fall blir versen till ett slags besvärjelse, som den korthuggna Skarpåker-stenen i Södermanland: "Gunnar reste denna sten efter Lydbjörn, sin son. Jorden skall rämna och himlen däröver." Den sista meningen utgörs av två versrader som återkommer bland annat i eddadikten "Völuspás" (Völvans spådom) ödsliga kosmologi och i en rad andra dikter. Just här blir de till en sällsynt ödesmättad formel.

Det finns också exempel på det mer komplicerade skaldeversmåttet i några ristningar. Verserna hålls samman genom betydligt strängare scheman för allitterationer och assonanser, och dessutom används komplicerade omskrivningar, *kenningar*. En ren besvärjelse mot tjuvar behövs knappast på en runsten, men också mindre föremål fick ju inskriptioner. På en koppardosa från Sigtuna finns två rader:

'Likgöken' är en kenning för korpen och varningen är uppenbar: den som tar denna dosa riskerar att sluta som föda åt asätaren.

Av en helt annan dimension är Karlevistenen på Öland, som rymmer en hel skaldestrof. Versmättet är det komplicerade *dróttkvætt*: verserna binds samman parvis genom alliteration i början av ord, och inom varje vers hänger de centrala orden samman genom assonanser, ljudlikheter inom orden (jfr bild 12 i bildbilagan):

Dold ligger en som följdes
– det visste de flesta – av de största
dåd, gudinnans stridsträd [krigaren]
i denna hög.
Aldrig skall en mer
rättsinnig krigare
av sjökungens väldiga land [havet]
stridsstark råda i Danmark.

Rökstenen

Den äldsta bevarade svenska poesi finns på Rökstenen i Östergötland (jfr bild 13–17 i bildbilagan). Denna enastående omfångsrika, poetiska och suggestiva ristning är från 800-talet och en av de tidigaste bevarade runstenarna som använder den 16-typiga runraden av den typ som kallas kortkvistrunor. Den saknar ornament av de slag som ofta finns på runstenar, men i gengäld är den helt täckt av skrivtecken. Den tre meter höga stenen har inte bara skrift på fram-, bak- och kortsidorna, utan till och med på toppen. Sammantaget rymmer den omkring 750 runor: här finns utrymme att frammana ett antal berättelser. På Rökstenen blir svårigheterna att avgränsa orden från varandra och förstå dem och deras sammanhang osedvanligt stora, eftersom ordalydelsen inte följer de vanliga runstensformlerna. Därtill har frågan om vilken ordning sidorna och deras rader skall läsas i vållat stora problem. Ett ytterligare problem har varit att ett par rader är skrivna med den gamla, 24-typiga runradens tecken. Ännu ett problem är att flera sorters chiffer används. Slutligen är frågan vad det är för berättelser som aktualiseras. Flera har menat att Rökstenens inskription är ett slags besvärjelse mot fiender eller en uppmaning till hämnd

över en död son, men nuförtiden är de flesta eniga om att innehållet snarare består av anspelningar på ett antal myter – vilka är dock inte lätt att veta.

Ristningen inleds tydligt av två rader med särskilt stora runor vertikalt på framsidan: de förklarar att stenen är till minne av en Vämod, rest av hans far Varin. Sedan omtalas ett antal namn och händelser, inledda av variationer på formeln *sakumukmini* som ordagrant börjar ”Vi säger” eller ”Låt oss säga” men också kan tolkas som ”Jag (Varin) säger”. Försättningen är inte mindre mångtydig och i sin helhet kan formeln betyda bland annat ”Jag/vi säger de unga det”, ”Jag/vi säger det folkminnet” eller ”Jag/vi säger den unge [mannen] det minnet”. Minnet är ju centralt för varje runsten, men det är inte givet att det är vad *mini* betyder.

Många försök har gjorts att uttolka magiska innebörder i ristningen, men de har i stort sett övergivits i modern forskning. Det har också gjorts ett antal försök att utläsa historiska händelser i runorna. Idag är man ganska eniga om att fadern Varin frammanar tre berättelser ur traditionen – en tradition som vi inte känner utan måste försöka rekonstruera. Varin blir ett slags förmedlare av traditioner som utmanar läsarens förmåga att förstå hela sammanhanget.

Den tradition som placerats helt centralt, på framsidans två nedersta rader, de enda som kan läsas vågrätt, ryms i de enkla men suggestiva verserna som kanske berättar om Theoderik den store och ryttarstatyn av honom i Aachen. Kopplingen blir särskilt intressant eftersom Theoderik var en av de goter som kom till makten när Romarriket gick under, och enligt en tradition kom goterna uppifrån Norden. Perspektivet svindlar på ett tilltalande vis, men det är inte säkert att vi alls har med Theoderik att göra: det är svårt att ens urskilja vilka ord det egentligen rör sig om i ristningen, och som Bo Ralph har framhållit kan man mycket väl läsa passagen på ett sådant sätt att Theoderik helt lyser med sin frånvaro.

De berättelser som frammanas ur traditionen verkar alltså omtalas som ’minnen’ och Rökstenens knappa formuleringar får funktionen av anspelningar eller gåtor som aktualiserar dem. På så vis kan man se Rökristningen som en bearbetning av heroisk död och ryktets överlevnad, allt med anledning av sonens för tidiga död. Texten struktureras i tre huvudpartier, vart och ett inlett med dubbla frågor som börjar ”Jag säger” eller ”Låt oss säga”. Verserna om Theoderik utgör då

svaret på den första gåtan.

En sådan genomgripande tolkning framfördes av Lars Lönnroth och har på senare år vidareutvecklats av Joseph Harris, som framhåller hur de olika partierna blir ett slags elegiska bearbetningar av döden och livets förmåga att fortsätta ändå. Varin åberopar tre fall ur den mytiska traditionen, som alla kan fungera som vackra och trösterika paralleller till sonens för tidiga död. Theoderik verkar då lyftas fram inte på grund av någon tänkt relation mellan ostrogoter och östgötar, utan därför att han på sitt sätt övervunnit döden genom evig ryktbarhet: ’minne’ av det slag monumentet vill åstadkomma. Den andra delens fråga om var tjugo kungar dog pekar ut just att de dött: raderna om dem förstärker kontrasten mellan det som en gång varit och det som nu är. Den tredje delen återgår så på en lokal variant av Balder-myten: en ung man har blivit dödad och fadern får en ny son som skall hämnas men framför allt säkra överlevnaden och förnya släkten. Varje del av ristningen visar hur livet på sätt och vis fortsätter trots döden, inte endast men till stor del genom minnet. I denna tolkning kan Rökstenen då lyda:

Efter Vamod [till Vamods minne] står dessa runor.
Men Varin målade [dem], fadern, över dödsdömd son.

Jag säger ättlingen det minnet: vilka var de två krigsbyten, som tillsammans blev tagna från olika män som byte tolv gånger?

Det säger jag som det andra: vem blev för nio åldrar sedan utan liv [dog] bland reidgoterna, men talas det fortfarande om?

Tjodrik styrde,
den djärve,
sjökrigares härskare,
över Reidhavets kust.
Nu sitter han rustad
på sin häst,
med skölden över axeln,
den främste av Märingar.

Det säger jag som det tolfte: var ser Gunns häst [vargen] föda på slagfältet som tjugo kungar ligger på?

Det säger jag som det trettonde: vilka tjugo kungar satt på Sjöland fyra vintrar under fyra namn, söner till fyra bröder?

Fem Valkar, Radulfs söner, fem Reidulfar, Rugulfs söner, fem Haislar, Haruds söner, fem Gunmundar, Björns söner.

Nu skall jag [ensam?] säga ett minne till slut: vem hörde om en bot som fått efteråt?

Jag säger ättlingen det minnet: vem av Ingvalds ättlingar blev ersatt genom en kvinnas uppoffring?
 Jag säger ättlingen det minnet: åt vem föddes en son [i stället] för en framstående man?
 Vilin är det, som fienden dräpte. Vilin är det: må han glädjas [över detta monument]. Jag säger ättlingen det minnet: Släktingen, som vördar helgedomar, avlade Tor vid nittio års ålder.

varit ett kärll vari man fyllt de föreställningar man haft intresse av: från magiska krafter till mysticistiska innebörder, till nationella värden och nu vit makt-gemenskap. Det verkar inte finnas gränser för vad runorna kan lånas till.

Rökstenen låter ingen känna sig trygg: nästan varje del kan förstås på flera olika sätt. Kan detta 1200-åriga dokument verkligen vara en så genomarbetad litterär konstruktion som utnyttjar mytiskt stoff på detta suggestiva vis? Antalet tolkningar är stort, jämför till exempel med Riksantikvarieämbetets (Helmer Gustavsons) översättning (se textutdrag 5). Mycket talar i varje fall för att vi skall uppfatta Rökstenen som en påminnelse om att aldrig underskatta äldre tider. Helt säkra på dess innebörd kan vi aldrig bli – och däri ligger mycket av Rökstenens tjusning.

*

Runorna har inbjudit till allahanda chauvinistiska spekulationer. På 1500- och 1600-talen ville man i dem se ett bevis för att Sverige ägde en högtstående kultur långt äldre än antikens – förutsättningen var då att man daterade runstenarna väldigt långt bak i tiden. Johannes Magnus, som lyckades lansera Norden i den europeiska kulturen med sin latinska *Historia om de nordiska folken* 1554, menade att runstenarna måsta vara från tiden för syndafloden. Man ville också gärna jämföra runorna med de ärevördiga hieroglyferna: precis som hieroglyferna hade runorna fler, djupare innebörder än bara ljudvärdet.

Under 1600-talet började man samla in kunskaper om runstenarna, och 1624 gav Johannes Bureus, som skulle bli Sveriges förste riksantikvarie, ut en samling träsnitt av svenska runstenar, *Monumenta Sveo-Gothica*. Man kopplade gärna runorna till diverse mysticistiska föreställningar, men det nationalistiska intresset svalnade under 1700-talet. I början av 1800-talet uppstod en starkt chauvinistisk kult av det germanska och det fornnordiska i Europa, och i förlängningen av en lång utveckling finner man många av de idéerna inom nazismen. Inför och under andra världskriget användes vissa runor flitigt som symboler, mest välkänt SS-emblemet. Under senare år har runorna kommit i flitigt bruk i nynazistiska kretsar. Från allra första början har runorna

Bibliografi

Runforskningen är alldeles för omfattande för att kunna samlas i en bibliografi, i det följande anges ett antal verk som dels behandlar centrala frågor, dels ger utförligare litteraturhänvisningar till sina respektive områden.

Utgåvor, textetablering, översättningar

De svenska runristningarna ges ut i *Sveriges runinskrifter*, en serie ordnad efter landskap: detta är basen för de översättningar som ges om inte annat sägs. Texterna finns också etablerade i *Samnordisk runtextdatabas* (<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>).

Viktiga hjälpmedel är:

Peterson, Lena, *Svenskt runordsregister*, 3 upplagan, Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 2 (2006) (<http://www.rattsatt.com/rundata/Runordsregister.pdf>) och Engebretsen, Lars, *Konkordans för samnordisk runtextdatabas* (<http://sites.google.com/a/engebretsen.ch/runor>).

Bilder av ett stort antal runstenar finns i Riksantikvarieämbetets databas: http://www.kms.raa.se/cocoon/bild/public_search.html.

Översättningar av andra texter är hämtade från *Egil Skallagrimssons saga*, övers. Karl G. Johansson, (1992), *Götriks saga*, övers. Mats Malm (1990) och *Snorres Edda*, övers. Karl G. Johansson och Mats Malm (1997).

Stroforna ur "Hávamál" som översatts är nummer 138–144.

En översättning av hela *Den poetiska Eddan* (Erik Brate, 1913) finns hos Projekt Runeberg: <http://runeberg.org/eddan>.

Runfonterna som använts är Gullskoen och Gullhornet (<http://gandalf.aksis.uib.no/Runefonter>).

Översiktsverk

Jansson, Sven B.F., *Runinskrifter i Sverige* (1984).
Enoksen, Lars Magnar, *Runor. Historia, tydning, tolkning* (1998).
Palm, Rune, *Vikingarnas språk. 750–1100* (2004).

Snædal, Thorgunn och Åhlén, Marit, *Svenska runor* (2004).

Spurkland, Terje, *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*, transl. Betsy van der Hoek (2005).

Runmärkt. Från brev till klotter. Runorna under medeltiden, red. Solbritt Benneth m.fl. (1994).

Runmagi

McKinnell, John, and Simek, Rudolf with Düwel, Klaus, *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook* (2004).

MacLeod, Mindy and Mees, Bernard, *Runic Amulets and Magic Objects* (2006).

Runverser

Hübler, Frank, *Schwedische Runendichtung der Wikingerzeit*, Uppsala 1996.

Jesch, Judith, "Skaldic Verse, a Case of Literacy Avant la Lettre?", *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*, ed. Pernille Hermann, 2005, s. 187–210.

Brate, Erik och Bugge, Sophus, *Runverser. Under-sökningar af Sveriges metriska inskrifter*, Stockholm 1891.

Rökstenen

Wessén, Elias, *Runstenen vid Röks kyrka*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Filologisk-filosofiska serien 5 (1958).

Widmark, Gun, "Varför ristade Varin runor? Tankar kring Rökstenen", *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 1992, s. 25–44.

Lönnroth, Lars, "The Riddles of the Rök-Stone: A Structural Approach", *Arkiv för nordisk filologi* 92 (1977), s. 1–57.

Harris, Joseph, "Myth and Meaning in the Rök Inscription", *Viking and Medieval Scandinavia* 2 (2006), s. 45–109.

Harris, Joseph, "The Rök Stone through Anglo-Saxon Eyes", *The Anglo-Saxons and the North*, red. Matti Kilpiö et al., Tempe, under utgivning.

Harris, Joseph, "The Rök Inscription, l. 20", under utgivning.

- Gustavson, Helmer, *Rökstenen*, Svenska kulturminnen 23 (1991).
- Gustavson, Helmer, "Rök", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 2. Ausgabe (2003), s. 62–72.
- Ralph, Bo, "Gåtan som lösning. Ett bidrag till förståelsen av Rökstenens runinskrift", *Maal og minne* 2007:2, s. 133–157.
- Ralph, Bo, "Rökstenen och språkhistorien", *Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006* (2007), s. 121–143.
- Malm, Mats, "Rökstenens tilltal", "Vi ska alla vara välkomna!" *Nordiska studier tillägnade Kristinn Jóhannesson*, red. Auður Magnúsdóttir m.fl. (2008), s. 243–257.
- Bugge, Sophus, *Der Runenstein von Rök in Östergötland, Schweden*, hrsg. Magnus Olsen (1910).

Övrigt

- Sawyer, Birgit, *The Viking-Age Rune-Stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia* (2000).
- Runor och ABC. Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995*, red. Staffan Nyström, Sällskapet Runica et Mediævalia. Opuscula 4 (1997).
- Runes and their Secrets. Studies in Runology*, ed. Marie Stoklund m.fl. (2006).
- Svärdström, Elisabeth, *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter*, Kungl. Vitterhets- historie och antikvitetsakademien handlingar 42:3, (1936).
- Heléne Lööw, "Runor och nordisk mytologi i rasideologisk tappning", *Om runstenar i Jönköpings län* (2002), s. 155–174.
- Nylén, Erik, Bildstenar och Lamm, Jan Peder, *Katalog över samtliga på Gotland kända bildstenar samt bibliografi över bildstenslitteratur*, 2 uppl. (1987).
- Runica – Germanica – Mediaevalia*, hrsg. Wilhelm Heizmann und Astrid van Nahl (2003).
- Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995, hrsg. Klaus Düwel (1998).
- Svenbro, Jesper, *Myrstigar. Figurer för skrift och läsning i antikens Grekland* (1999).
- Williams, Henrik, "Nordic Strategies in Missionary Times: The Case of the Runestones", *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby*, utg. Jörn Staecker (2009), s. 215–221.

Bilagor. Textutdrag

1. Ur Egil Skallagrimssons saga

När Egil och hans följeslagare satt och fick mat såg Egil att det låg en sjuk kvinna på tvärbänken. Egil frågade Torfinn vem hon var som var så illa där.

Torfinn sade att hon hette Helga och var hans dotter. Han sade att hon hade varit sjuk en längre tid och att det var en svår sjukdom. Hon sov aldrig på nätterna, och det var som om hon hade mist förståndet.

Egil säger: "Har någon försökt finna anledningen till hennes sjukdom?"

Torfinn säger: "Man har ristat runor. Det var en bondson som bor inte långt härifrån som gjorde det, men sedan blev det ännu värre. Kan du göra något åt sådana sjukdomar, Egil?"

Egil säger: "Det kan hända att det inte skulle bli värre av att jag gjorde ett försök."

När Egil var mätt gick han dit där kvinnan låg och talade med henne. Han bad att man skulle lyfta henne ur sängen och lägga rena sängkläder under henne och det blev gjort. Sedan granskade han sängen som hon hade legat i och där fann han ett valben och på det var runorna ristade. Egil läste dem och sedan skar han bort dem och lade spånorna på elden. Han brände alla spånorna och lät bära ut sängkläderna som hon tidigare hade haft för att vädras. Därefter diktade Egil:

Ingen ska rista runor
som inte kan konsten.
Många förvillas
av runornas mörker.
Jag såg tio lönnrunor
ristade på benet.
De har länge vållat
kvinnan svåra plågor.

Egil ristade runor [på valbenet] och lade under kud-den i sängen där hon låg. Hon kände det som om hon vaknade ur sömnen och sade att hon var frisk. Men hon var ännu svag. Hennes far och mor blev mycket glada. Torfinn erbjöd Egil all gästfrihet som han ansåg sig behöva. [...]

Mannen som hade ristat runorna åt Helga bodde ett stycke därifrån. Det kom fram att han hade bett om hennes hand, men Torfinn ville inte gifta bort henne med honom. Då ville bondsonen förföra henne,

men hon ville inte. Han trodde sig då rista kärleks-runor till henne, men han kunde inte konsten. Han hade ristat de runor som hon fick sin sjukdom av.

Egil Skallagrimssons saga, övers. Karl G. Johansson (1992), s. 206–207, 215. Några mindre ändringar är gjorda precis före dikten för att förtydliga: förmodli-gen skrapar Egil av de gamla runorna och ristar nya på samma ben.

2. Ur Snorres Edda

Tor gick ut över Midgård i en ynglings skepnad, och kom en kväll till en jätte som hette Hymer. Tor vistades där som gäst över natten. I gryningen steg Hymer upp, klädde sig och beredde sig att ro till havs för att fiska. Tor sprang upp och var snabbt färdig och bad att få ro med Hymer ut på havet. Men Hymer sade att det skulle vara till klen hjälp eftersom han var liten och bara barnet.

"Och du kommer att frysa om jag sitter så länge och så långt ut som jag brukar."

Men Tor sade att han gott kunde ro ut från land, för det var inte säkert att Tor blev den som först bad att de skulle ro in igen. Och Tor var så vred på jätten att han var nära att låta hammaren slå ner på honom, men han lät det bero eftersom han hade tänkt sig att pröva krafterna på annat håll. Han frågade Hymer vad de skulle ha som bete, men Hymer sade åt honom att skaffa sig bete själv. Då gick Tor till en flock oxar som han hade sett att Hymer ägde. Han tog den största oxen, som hette Himinhjot, slet av den huvudet och tog med det till stranden. Hymer hade skjutit ut båten. Tor steg i båten och satte sig på aktertoften, tog två åror och rodde, och Hymer tyckte att båten fick fart av hans årtag. Hymer rodde i fören, och rodde gick snabbt framåt. Så sade Hymer att de hade kommit till de vatten där han brukade sitta och fånga flatfisk, men Tor sade att han ville ro mycket längre, och de rodde ett stycke till. Hymer sade att de hade kommit så långt att det var farligt att sitta längre ut för Midgårdssormens skull. Men Tor sade att han skulle ro en bit till och gjorde så, och vid det laget var Hymer inte det minsta glad. När Tor hade lagt upp årorna, gjorde han i ordning en riktigt stark rev och kroken var varken mindre eller klenare. Tor satte oxhuvudet på kroken och

kastade överbord, och kroken sjönk till botten. Och sanningen är, att då lurade Tor Midgårdsormen väl så mycket som Utgårdaloke hade narrat Tor när han lyfte Midgårdsormen med handen. Midgårdsormen gapade över oxhuvudet och kroken tog i gommen på ormen. När ormen kände det, ryckte han till så hårt att båda Tors händer smällde ner i båtens sida. Då blev Tor vred och kom i asakraft. Han tog spjärn så hårt att han rände båda fötterna igenom båten och spjärlade mot botten, sedan drog han upp ormen till kanten. Och man kan säga att den som inte såg när Tor spände ögonen i ormen och ormen stirrade upp på honom och spottade gift, den har aldrig sett en fasansfull syn. Det berättas att jätten Hymer skiftade färg, bleknade och bävade när han såg ormen och sjöarna som svämmade in och ut över båten. Och just när Tor grep hammaren och höjde den i luften, då fumlade jätten efter agnkniven och skar av Tors rev vid båtkanten och ormen sjönk ner i havet. Tor kastade hammaren efter honom, och det sägs att han slog huvudet av ormen vid havets botten. Men skall jag säga dig sanningen, tror jag att Midgårdsormen lever än och ligger ute i havet. Tor svängde näven mot Hymers öra så att han stöp över bord och man kan se hans fotsulor än. Men Tor vadade i land.

Snorres Edda, övers. Karl G. Johansson och Mats Malm (1997), s. 78–79.

3. *Ur Götriks saga*

Kung Vikar seglade från Agder norrut till Hordaland. Han hade mycket folk. Han fick besvärliga vindar och låg länge vid några holmar. De sökte spå gudarnas vilja för att utröna hur de skulle få goda vindar. Det utföll så, att Oden som offer ville att en man ur hären skulle väljas med lottdragning och hängas åt honom. Då drog man lott i alla led, och lotten föll på kung Vikar. Vid det blev alla förstämde, och det beslöts att rådsmännen skulle hålla ett möte om detta vanskliga ärende följande dag.

Om natten, vid midnatt, väckte Hästhårs-Grane Starkad, sin fosterson, och bad honom följa med. De tog en liten båt och rodde till en annan ö. De gick upp i skogen och kom fram till en glänta. I gläntan hade en stor skara samlats, och där hölls ting. Där satt elva män på stolar, men den tolfte var tom. De gick fram

till tinget och Hästhårs-Grane satte sig på den tolfte stolen. Alla där hälsade honom som Oden. Han sade, att domarna skulle döma Starkads öde.

Då tog Tor till orda och sade: "Alvhild, Starkads farmor, valde till far åt sin son en illslug jätte hellre än Asator. Jag bestämmer för Starkad, att han skall få varken son eller dotter, utan vara slutet för sin ätt."

Oden svarade: "Det bestämmer jag om honom, att han skall leva tre mansåldrar."

Tor sade: "Han skall göra sig skyldig till nidingåd i varje mansålder."

Oden genmälte: "Det skall jag råda om honom, att han äger de bästa vapen och kläder."

Tor sade: "Det säger jag om honom, att han skall äga varken land eller gård."

Oden sade: "Det ger jag honom, att han skall äga stora rikedomar."

Tor yttrade: "Det lägger jag på honom, att han aldrig skall tycka sig äga nog."

Oden svarade: "Jag ger honom seger och överlägsenhet i varje strid."

Tor ordade mot: "Det lägger jag på honom, att han skall såras gruvligt i varje kamp."

Oden sade: "Jag ger honom skaldskap, så att han kan göra verser lika hastigt som han säger dem."

Tor svarade: "Han skall inte minnas det han diktar."

Oden sade: "Det bestämmer jag för honom, att han skall aktas allra högst av de mest framstående och goda män."

Tor sade: "Han skall vara skydd av allt vanligt folk."

Så ådömde domarna Starkad allt det som de hade talat om, och därmed upplöstes tinget. Hästhårs-Grane och Starkad begav sig till sin båt.

Hästhårs-Grane sade till Starkad: "Du skall nu löna mig väl, fosterson, för hjälpen jag gav dig."

"Väl," svarade Starkad.

Hästhårs-Grane sade: "Då skall du offra kung Vikar åt mig. Jag skall berätta hur."

Starkad gick in på detta. Då gav Hästhårs-Grane honom ett spjut och sade, att det skulle se ut som en vidja. Så for de ut till hären, och då var dagen nära kommen.

Morgonen efter gick kungens rådgivare till mötet för att överlägga. De enades om att göra ett skenblot, och Starkad förklarade vad som skulle göras. Det stod en fura i närheten, och nära den en hög stubbe. Nertill på furan var en stor gren, som räckte upp mot kronan. Just då lagade tjänarna mat åt männen, och en kalv hade slaktats och tagits ur. Starkad tog kalvtarmarna.

Sedan tog han sig upp på stubben, böjde ner den smidiga grenen och band kalvtarmarna om den.

Starkad sade till kungen: "Din galge är färdig, konung, och den tycks inte vara alltför farlig. Kom hit, så skall jag lägga snaran om din hals."

Kungen sade: "Om denna anordning inte är farligare än den ser ut, tror jag inte att den kan skada mig. Men om det förhåller sig annorlunda, får ödet bestämma vad som sker."

Sedan ställde han sig uppe på stubben. Starkad lade öglan om hans hals och steg ner från stubben. Så stack han kungen med vidjan och sade: "Nu ger jag dig åt Oden." Starkad löste furans gren. Vidjan blev ett spjut och genomborrade kungen. Stubben föll undan för hans fötter, kalvtarmarna blev till ett starkt rep, grenen svängde upp och lyfte kungen upp i kronan. Där dog han. Alltsedan dess heter öarna Vikarsholmarna.

Götriks saga, övers. Mats Malm (1990), s. 38–41.

4. *Ur Snorres Edda*

Skälet till att guld det kallas uttergäld är detta. Det berättas att när några av asarna, Oden och Loke och Höner, gav sig ut för att undersöka hela världen, kom de till en flod och de följde floden till en fors. Vid forsen var det en utter som hade fångat en lax i forsen och blundade medan han åt den. Då tog Loke upp en sten och kastade mot uttern, och den träffade i huvudet. Loke berömde sig för sin jakt, att han hade fångat en utter och en lax i ett kast.

De tog laxen och uttern och bar med sig, kom till en gård och gick in. Bonden som bodde där kallas Hreidmar. Han var en mäktig man och mycket trollkunnig. Asarna bad om nattkvarter. De sade att de hade med sig gott om mat och visade bonden sitt byte. Men när Hreidmar såg uttern kallade han på sina söner Fafner och Regin och berättade att deras bror Utter hade blivit dödad och vilka som hade gjort det. Far och söner går nu mot asarna, fångar och binder dem och berättar att uttern var Hreidmars son. Asarna erbjuder sig att betala lösen, så mycket Hreidmar begär, och de kommer till en förlikning som de befäster med eder. Därefter får de uttern. Hreidmar tar utterskinnet och säger till dem att de skall fylla skinnet med rött guld och sedan täcka det helt och hållet. Sådan skall deras

förlikning vara.

Då sände Oden Loke till Svartalvaheim och han kom till en dvärg som heter Andvare. Han var en fisk i vattnet och Loke fångade honom och krävde som lösen allt guld han hade i sin sten. Och när de kom in i stenen bar dvärgen fram allt guld han ägde, och det var en väldig mängd. Dvärgen gömde undan en liten guldring under handen. Loke såg det och sade åt honom att ta fram ringen. Dvärgen bad honom att inte ta ifrån honom ringen och sade att om han fick behålla den, skulle han kunna förmera sitt gods igen. Loke sade att han inte skulle ha kvar en enda penning och tog från honom ringen och gick ut, men dvärgen sade att ringen skulle bli var mans död som ägde den. Loke sade att det passade honom bra och att han skulle se till att förutsägelsen föll in genom att berätta om den för honom som fick guld det.

Han drog bort till Hreidmar och visade Oden guld det. Men när han såg ringen tyckte han att den var vacker, och han tog undan den och gav Hreidmar guld det. Han fyllde utterskinnet så mycket som det var möjligt och reste det upp när det var fullt. Oden gick fram för att täcka skinnet med guld och sade åt Hreidmar att se efter om skinnet var helt täckt. Hreidmar undersökte det noggrant och fick syn på ett morrhår och bad dem täcka det, annars skulle deras förlikning inte gälla. Då drog Oden fram ringen och täckte över morrhåret och sade att nu var de lösta från uttergälden.

Och när Oden hade tagit sitt spjut och Loke sina skor och de inte behövde frukta mer, sade Loke att det skulle ske som Andvare hade sagt, att den ringen och det guld det skulle leda till döden för den som ägde det, och så blev det sedan. Nu har det berättats varför guld det kallas uttergäld eller asarnas nödgäld eller twistmalm.

Vad kan man mer säga om guld det?

Hreidmar tog guld det som bot för sin son men Fafner och Regin bad att få en del av det som bot för sin bror. Hreidmar unnade dem inte en penning av guld det. Då tog sig bröderna för att döda sin far för att få guld det. Sedan bad Regin att Fafner skulle dela guld det i var sin hälft åt dem. Fafner svarade att det var litet hopp om att han skulle dela guld det med sin bror när han hade dödat sin far för att få det. Och han sade åt Regin att ge sig av, annars skulle det gå för honom som för Hreidmar. Fafner hade då tagit en hjälm som Hreidmar hade ägt, som kallas skräkhjälmen och allt levande fasar inför åsynen av den. Han hade satt den på huvudet och tagit

ett svärd som heter Hrotte. Regin hade ett svärd som kallas Refil. Han flydde bort och Fafner drog upp på Gnitahed och gjorde sig ett näste där, tog skepnad av en orm och lade sig över guldets.

Regin begav sig till kung Hjalprek på Tjode och blev hans smed. Han tog Sigurd, sonen till Sigmund Völsungsson och Hjördis Eylimesdotter, till fosterson. Sigurd var den den förnämsta av alla härkungar i släkt-skap och kraft och mod. Regin berättade för honom var Fafner låg på guldets och eggade honom att hämta det. Regin smidde ett svärd som heter Gram och det var så vasst att Sigurd sänkte ner det i rinnande vat-ten och skar itu en ulltuss som drev med strömmen mot eggen. Sedan klöv Sigurd Regins städ helt ner till stocken med svärdet.

Därefter for Sigurd och Regin upp till Gnitahed. Sigurd grävde en grop i Fafners väg och satte sig där. Och när Fafner gled ner mot vattnet och kom över groppen, stötte Sigurd svärdet igenom honom och det blev hans död. Då kom Regin dit och sade att han hade dödat hans bror, och i förlikning krävde han att Sigurd skulle ta ut Fafners hjärta och steka det över el-den. Regin lade sig ner och drack av Fafners blod och lade sig sedan att sova. Men Sigurd stekte hjärtat, och när han trodde att det var genomstekt kände han efter med fingret hur hårt det var. Då rann vätskan ur hjär-tat på hans finger och brände honom, och han stop-pade fingret i munnen. Och när hjärteblodet kom på tungan förstod han fåglarnas röster och kunde höra vad nötväckorna som satt i träden sade. En av dem sade:

”Där sitter Sigurd,
blodbestänkt,
och steker Fafners hjärta
vid elden.
Klok ansåg jag
ringarnas förödare [fursten; Sigurd]
om han åt
den glänsande livssteken [hjärtat].”

”Där ligger Regin”, sade en annan,
”och tänker sig för.
Han vill lura pojken
som litar på honom.
Han lägger av vrede
samman falska ord,
ondskesmeden vill

hämnas sin bror.”

Då gick Sigurd fram till Regin och dödade honom. Sedan gick han till sin häst, som heter Grane, och red tills han kom till Fafners näste. Han lyfte upp allt gul-det, band det i klövjor och lade över Granes rygg, och satt sedan själv upp och red sin väg. Nu har det sagts vil-ken berättelse som förklarar varför guldets kallas Fafners näste eller bo eller Gnitaheds malm eller Granes börda.

Snorres Edda, övers. Karl G. Johansson och Mats Malm (1997), s. 144–147.

5. Rökstenen

Till minne av Vämod står dessa runor. Men Varin skrev dem, fadern, till minne av den döde sonen.

Jag säger de unga det, vilka de två stridsbyten var, som tolv gånger blev tagna som krigsbyte, båda på en gång från man efter man.

Det säger jag som det andra, vem som för nio släktled sedan miste livet hos reidgoterna och han dog hos dem till följd av sin skuld.

Då rådde Tjodrik
den dristige,
sjökrigarnas hövding
över Reidhavets kust.
Nu sitter han rustad
på sin gotiska häst,
med sköld över axeln,
den främste av Märingar.

Det säger jag som det tolfte var Gunns häst ser föda på slagfältet, där tjugo konungar ligger.

Det säger jag såsom det trettonde, vilka tjugo konungar satt på Själland under fyra vintrar, med fyra namn, födda åt fyra bröder.

Fem med namnet Valke, Rådulfs söner, fem Reidulf, Rugulfs söner, fem Haisl, Hords söner, fem Gunnmund, Björns söner.

Nu för de unga säger fullständigt envar (?) ... efter-sporde (?).

Jag säger de unga det, vem av Ingvaldsättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer.

Jag säger de unga, åt vilken kämpe en ättling är

född. Vilen är det. Han kunde krossa en jätte. Vilen är det. Nit.

Jag säger de unga: Tor. Sibbe viets väktare avlade nittioårig (en son).

Riksantikvarieämbetets (Helmer Gustavsons) tolkning av Rökstenen. Helmer Gustavson, *Rökstenen*, Svenska kulturminnen 23 (1991), baksidan.

Bilagor. Bildbilagor

1. Gripsholmstenen (Sö 179)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

2. Sten vid Vallentuna kyrka (U 212 A)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

3. Uppsala domkyrka (U Fv1976;107)

”...björn (?) och Brand lät resa stenen efter Karlung, sin far, och Kettilbjörn efter [sin] bror. Öpir ristade runorna.”

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

4. Altunastenen (U 1161)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Pål-Nils Nilsson

5. Gotländsk bildsten, Stora Hammars I

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

6–7. Sparlösastenen (Vg 119)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

8. Ramsundsristningen (Sö 101)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

9. Turinge kyrka (Sö 338)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

10. Fyrby (Sö 56)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

11. Nöbbele (Sm 16)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Harald Faith-Ell

12. Karlevistenen (Öl 1)

Bild: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

13–17. Rökstenen (Ög 136)

Bilder: Riksantikvarieämbetet, Bengt A. Lundberg

Bild 1

Bild 2

Bild 3

Bild 4

Bild 5

Bild 6

Bild 7

Bild 8

Bild 9

Bild 10

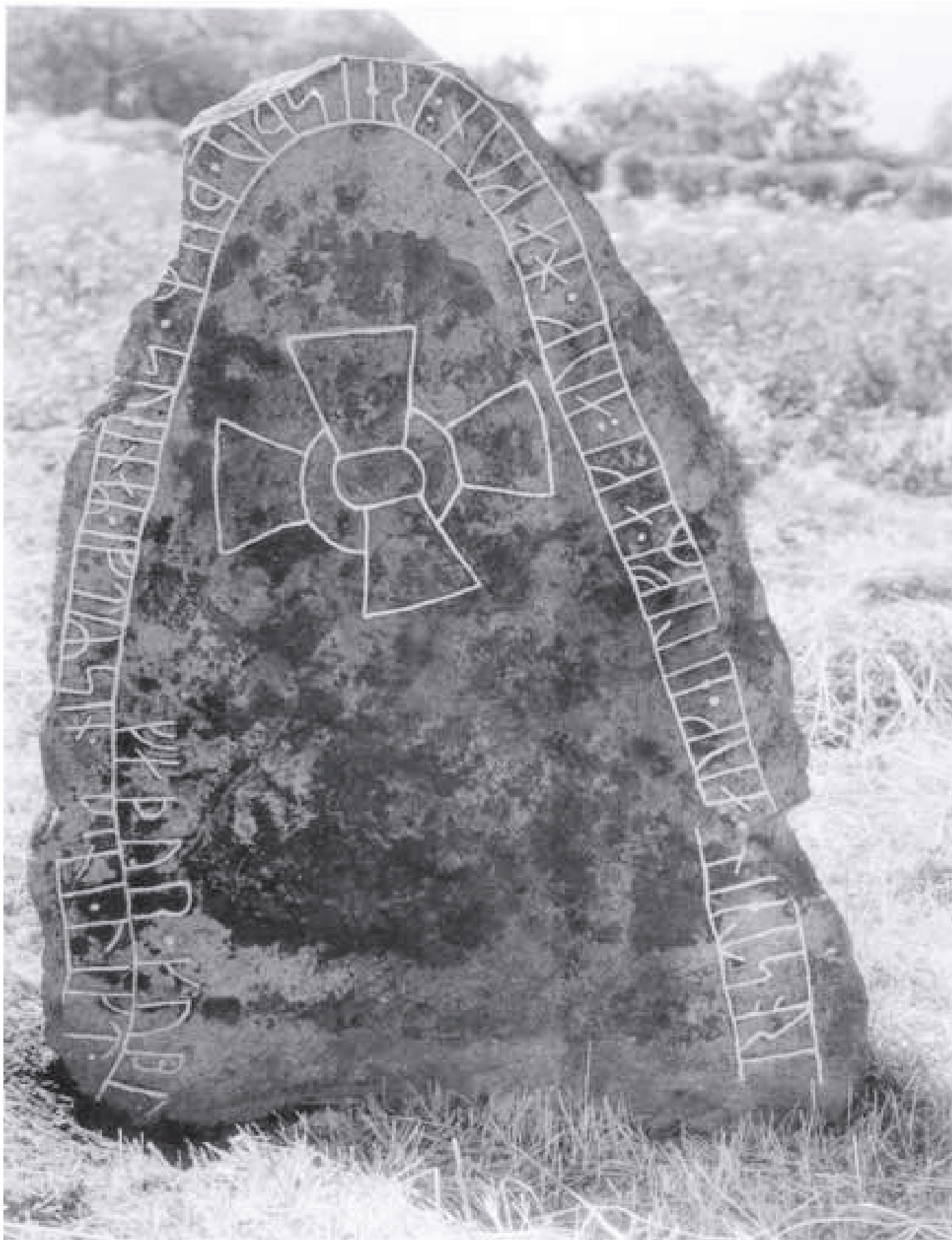

Bild 11

Bild 12

Bild 13

Bild 14

Bild 15

Bild 16

Bild 17

ƿ	fé	rikedom, boskap
ᚱ	úr	uroxe, duggregn
þ	þurs	jätte
ᚦ	áss	as (gud)
ᚱ	reið	ritt, vagn
ƿ	kaun	sår
*	hagall	hagel
†	nauð	nöd
	ís	is
†	ár	skörd, fruktbarhet
ᚨ	sól	sol
↑	Týr	Tyr (guden)
ᚷ	bjarkan	björk
ƿ	maðr	man
ᚦ	lögr	vatten, sjö
ᚨ	ýr	idegran, båge